

ad abundantiam delle capacità fisiche e delle risorse caratteriali occorrenti perché, al culmine del processo di perfezionamento psicologico morale e di una prestigiosa carriera militare, egli possa essere quello che, nella visione sul Parnaso, “sognava” di essere, tanto da meritare da Apollo l’incoronazione come il *Millor e pus valent entre los cavallers e major de tots los poetes e oradors que vui són* (III, 11, 10).

L’attenzione rivolta dai curatori al I e II libro, sia in sede introduttiva che nel commento, palesa una non meno apprezzabile capacità di mettere in evidenza la consapevolezza culturale dell’Anonimo e di entrare con sguardo acuto nelle pieghe dell’organizzazione ideologica e strutturale del romanzo. Particolarmente minuziosa l’informazione data in nota circa l’onomastica, la toponomastica, le genealogie familiari; degna di specifica segnalazione, poi, quella riguardante la disciplina e le costumanze dell’ordine cavalleresco: dai dati relativi alla regolamentazione di duelli, tornei, giostre, passi d’armi, ai dettagli concernenti armi, armature, blasoni, divise, parole e simboli araldici, e via dicendo.

Insomma, ambientato nel XIII sec., cioè negli anni che i sudditi catalano-aragonesi sentivano come i tempi d’oro della cavalleria e come i loro tempi di gloria a dominare i quali era Pere el Gran, ovvero la cavalleria per antonomasia per l’Anonimo, a riguardo ben memore del giudizio dantesco (*Purg.* VII, v. 114), il *Curial* ci appare, grazie al lavoro di Badia e Torró, in tutta la coerenza del suo disegno generale. Una storia d’amore e d’avventure, parallela al processo di formazione e di perfezionamento morale del protagonista come cavaliere e uomo di corte perfetto; e, al tempo stesso, una *història moral*. Morale, come ribadisce l’Introduzione, in quanto, fondamentalmente, essa postula una concezione dell’amore che *Ès al revers de la medalla de la fina amor secreta de la tradició lirica* (p. 22) e, per questo, espressione d’una ideologia centrata sulla difesa dell’amore onesto e sancito dal vincolo coniugale. D’altronde, i nomi dei protagonisti non avrebbero potuto essere più calzanti: “Güelfa” che, mentre evoca la fazione filopapale (p. 537), è il segno perfetto dell’intransigenza con cui la protagonista difende la propria “onestà” (p. 24); “Curial”, nome ideale del perfetto uomo di corte, sintesi perfetta di *sapientia* e *fortitudo*: *Curial és un heroi astrològicament ben dotat per a la guerra, però la seva complexió equilibrada el fa apte per al control de les passions i l’exercici de la virtut*, così rileva l’Introduzione (pp. 66-67), e così esplicita la nota informatissima e particolareggiata centrata su questioni inerenti alla filosofia naturale e alla medicina medievale nelle loro connessioni con l’astrologia (pp. 577-579).

La delimitazione dei criteri di edizione è puntuale e dettagliata. Le operazioni di restauro sono limitate allo stretto necessario e opportunamente segnalate (parentesi, e note a piè di pagina). L’applicazione del sistema ortografico fabriano rientra in una scelta editoriale del tutto condivisibile, tanto più che un lustro fa ha visto la luce una nuova edizione del romanzo (*Curial e Güelfa*. Introduction et édition par A. Ferrando, Toulouse, Anacharsis, 2007) che, seguendo nella fissazione del testo i criteri di ENC de la Editorial Barcino, mantiene le grafie dell’esemplare manoscritto. Il glossario raccoglie utilmente forme o accezioni oggi desuete. I nomi di persona e di luogo sono registrati in un indice finale che ne riporta anche le forme alternative.

Insomma, un’edizione di grande qualità che offre ai non addetti ai lavori una lettura informata e stimolante, agli specialisti uno strumento d’indagine robusto e affidabilissimo.

ANNAMARIA ANNICCHIARICO
Università Roma Tre

Jordi BOLÓS, Enric VICEDO (eds.), *Poblament, territoris i història rural. VI Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local*, Lleida, Institut d’Estudis Ilerdencs - Diputació de Lleida, 2009, 760 pp. ISBN 978-84-96908-28-4.

Aquest llibre aplega les actes del “VIè Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local” celebrat a Alguaià els dies 26 i 27 d’abril de 2007, una publicació extensa, editada per Jordi Bolós i Enric Vicedo i impresa amb lletra petita dos anys després. El títol específic del congrés, “Poblament, territoris i història rural”, defineix de forma genèrica els objectius fixats en una convocatòria que reuní un bon nombre de recerques sobre les terres catalanes, de l’època medieval fins l’actualitat, a les quals s’afegeixen altres aportacions peninsulars, tot sumant 30 articles, la meitat dels quals corresponen al nostre període específic d’interès.

Al professor rossellonès Aymat Catafau correspon la ponència inaugural, on desenvolupa una síntesi sobre els avenços recents en l'estudi del poblament medieval a l'Europa occidental, tot i que els seus referents són francesos fonamentalment. Aquí contrasta les hipòtesis plantejades pels historiadors documentalistes dècades enrere, com són l'*incastellamento* de Toubert o l'*encellulement* de Fossier, amb les novetats aportades per la pràctica arqueològica recent, tot diferenciant tres àmbits distints d'aplicació: així, en relació a la formació dels pobles, d'una banda detalla el ràpid procés d'abandonament de les *villae* romanes i com, simultàniament, proliferen nous tipus d'assentaments, relativament reduïts i integrats per construccions precàries, un poblament que presenta variacions significatives a nivell local o regional i que indueix els arqueòlegs a anticipar varies centúries l'aparició dels vilatges (*village*); tot seguit, en l'àmbit específic d'estudi del procés de transformació antròpica del medi natural i amb l'ajut de les paleociències, l'autor observa que els pobles tal i com els entenem són més un resultat que no un començament; al capdavant, Catafau també insisteix en la necessitat d'aplicar una òptica minuciosa d'estudi social a l'anàlisi de les estructures excavades i dels paisatges visibles. Són problemàtiques diverses que retrobarem a continuació, aquí i allà, en el detall de les comunicacions sobre l'època medieval.

Un primer bloc amb vuit comunicacions, només dues d'elles referides a l'època medieval, gira al voltant de les formes d'ocupació de l'espai a la Catalunya Nova, una secció que encapçala la ponència del professor Llorenç Ferrer, qui analitza la distribució dels masos al conjunt de Catalunya a partir del nomenclàtor de 1860, tot posant de manifest que aquest no és un fenomen uniforme a Catalunya Vella i que tampoc és exclusiu d'aquesta zona. Xavier Eritja estudia el districte rural de la ciutat Lleida immediatament després de la conquesta de 1149, on examina tres categories distintes: els termes *castrum* i *castellum*, referits a diferents tipus d'hàbitat fortificat d'època andalusina, però també al model estructurador de la nova senyoria feudal; el terme *villa*, emprat en relació als nuclis d'hàbitat i que, en alguns casos, constitueixen nous assentaments creats per colons nouvinguts; finalment, el terme *turris*, referit a explotacions agrícoles d'època andalusina, explotacions que a partir d'aquí esdevenen dominis senyorials menors. Per la seva banda, una sentència de 1591 sobre l'ús de l'aigua al mas de Bas (Priorat) dóna peu a Albert Martínez per a examinar l'evolució d'aquesta explotació agrícola d'ençà de la conquesta cristiana, un lloc on els pobladors de Garcia realitzaven operacions de rentat de minerals, amb efectes perniciosos per a l'agricultura. Evidentment, la resta de comunicacions també interessen al medievalista preocupat per les formes del poblament a Catalunya Nova: Jacinto Bonales examina el paper dels masos als pobles moderns del Pirineu, on observa que s'integren a les dinàmiques de les universitats com si fossin cases del poble; Enric Vicedo destria tres models de colonització agrària a terres de Lleida vers la fi de l'antic règim, com són l'extensió dels conreus al terme d'una població tradicional, la colonització sense poblament nou i la colonització amb un nou nucli de població concentrada; Emeteri Fabregat observa diferents fases en el procés d'explotació del Delta de l'Ebre, on la proliferació de barraques només condueix a la formació de pobles a partir de mitjan segle XIX; Antoni Sánchez estudia el paper de la pagesia de la ciutat de Lleida durant el Trienni Liberal, on els pagesos encara són majoria en un context d'aturada del creixement demogràfic; Josep Forns descriu la formació del veïnat de cases semidisperses de la Bassa Nova d'Almenar (Segrià), un exemple de colonització contemporània vinculada a l'extensió del regadiu; y Jaume Fullola examina les oscil·lacions de l'activitat minera a inicis del segle XX en la conca de Mequinensa, una tasca que principalment haurien assumit els pagesos de la zona.

Un segon bloc recull les comunicacions relatives a la resta de Catalunya o a d'altres zones dels Països Catalans, encapçalat per la ponència del professor Enric Mendizabal sobre sistemes de poblament i transformacions territorials a Catalunya durant els darrers tres-cents anys, amb especial atenció al desenvolupament urbà. Aquí també se situa la comunicació invitada d'Àngel Hernández sobre les masies tradicionals de les comarques de Terol, on la seva crisi contemporània pot trobar un darrer pal·liatiu sota la fórmula del turisme rural, tot precedint les deu comunicacions que integren aquest bloc temàtic i on són majoria les aportacions sobre el període medieval. Així, Jordi Bolòs examina la morfogènesi dels pobles del comtat d'Empúries i planteja una sèrie de conclusions genèriques, com són la proliferació d'indicis sobre la permanència de població des d'època antiga i que d'aquí derivarien els primers vilatges medievals durant l'època de les invasions, mentre que seria a partir del segle XI quan les esglésies

esdevenen nuclis organitzadors i aglutinadors del poblament, de forma majoritària en relació als castells o a la vila nova posterior de Torroella de Montgrí. Oliver Passarrius i Aymat Catafau estudien en extensió el poble medieval de Ropidera i el seu territori aprofitant l'incendi de 2005, un lloc que es documenta d'ençà del segle X i que es troba als confins del Rossello amb el Conflent i la Fenolleda, on hi havia un nucli d'una trentena de cases agrupades amb una església fortificada, en part tancat per un mur, que va ser abandonat al segle XV i on l'anàlisi del seu entorn agrícola i ramader mostra la dificultat d'identificar estructures parcel·laries que puguin ser anteriors a l'època moderna. Javier Escuder elabora un quadre del poblament medieval de la vall urgellenca de Castellbó i, a partir dels pobles actuals, proposa identificar diferents nuclis de població tancats sobre si mateixos, amb orígens imprecisos i on les esglésies ocupen posicions excèntriques, tot evidenciant que serien posteriors als nuclis. Elvis Mallorquí elabora un inventari amb uns dos-cents veïnats de la diòcesi de Girona a partir de diferents fogatges i capbreus del segle XIV, tot observant que en bona part deriven de les viles i dels vilars altmedievals o que constitueixen entitats territorials menors formades per masos i integrades en districtes parroquials o castrals, tot i que poden disposar d'una capella o d'una fortificació específica. Víctor Farías caracteritza els assentaments rurals fortificats, dotats d'una força, de murs i de valls, que existirien a les comarques gironines durant la baixa Edat Mitjana, tot observant que són més nombrosos a l'Empordà i que no suposen un procés absolut de concentració de l'hàbitat, com ho interpreta al castell de Porqueres (Pla de l'Estany) a partir de la relació de masos que detalla el capbreu de 1391-1395. Isidre Pastor examina el cas específic de la baronia de Rodonyà (Alt Camp) que, amb un terme força reduït de només 4 kms², es caracteritzaria per l'absència de poblament dispers en època medieval, una situació que encara es referma l'any 1411 amb la concessió de franqueses als pobladors per part dels Tamarit, amb una població establitzada al voltant d'unes 15 o 20 famílies a l'època moderna. Pere Benito estudia l'evolució medieval del cas de la quadra de Vilanova del Camí (Anoia), creada a inicis del segle XIII en el terme castral de Claramunt i relacionada amb la construcció d'una *domus* i d'un nucli de molins, tot observant la concurrència i la interacció d'aquesta vila nova amb la vila mercat d'Igualada o amb altres fórmules d'explotació del territori, com són els masos. Xavier Soldevila planteja la situació dels boscos i dels espais humits del Baix Empordà durant els segles XII-XIV, uns recursos que pertanyen a la senyoria i que aquesta pot cedir a tercers, mitjançant concessions que generen conflictes amb els usos consuetudinaris que fins aquí practicaven els pobladors. Finalment, dues comunicacions sobre èpoques posteriors completen aquesta secció: així, Tomàs Peris estudia les dinàmiques demogràfiques i la densa estructura de poblament de la Ribera de Xúquer a l'època moderna, on observa una notable i sostinguda tendència a la concentració progressiva de la població; Plàcid Pérez, finalment, detalla la creació contemporània d'un camí de carruatges per accedir a la població mallorquina de Sóller.

Un darrer bloc amb vuit comunicacions més recull les aportacions sobre d'altres àrees peninsulars, la meitat de les quals sobre temes medievals. Així, Juan A. Quirós exposa que des d'un principi el poblament medieval tendria a organitzar-se en entitats concentrades, encara que no siguin compactes, o vilatges (*aldeas*), on es desenvoluparien pràctiques igualitàries de sociabilitat pagesa, una tendència que es consumaria definitivament durant el segle VIII i que exemplifica amb les dades fins aquí obtingudes a l'excavació arqueològica dels despoblats alabesos de Zornostegi i d'Aistra, amb indicis de l'antiguitat tardana i amb construccions altmedievals precàries, tot i que serien escenari ulterior de diferenciació social, quan s'instal·len esglésies i es transformen els assentaments. Emilio Martín estudia les transformacions en l'organització del poblament a terres de Cádiz d'ençà de la fi del segle XIII i durant la primera meitat del XIV, on observa el fracàs relatiu del primer repartiment i com són els consells urbans (*concejos*) els principals beneficiaris dels reajustaments, tot consolidant l'extensió dels seus districtes específics (*alfoques*). Paula Ballesteros i Felipe Criado exposen els resultats dels sondejors arqueològics realitzats a les terrasses tradicionals que existien al lloc on avui s'aixeca la Ciudad de la Cultura de Galícia, on detecten diferents fases acumulades i on les datacions absolutes dels nivells més antics es remunten als primers segles medievals. José M. Remolina observa els canvis i les permanències produïdes d'ençà de la creació de la vila nova o pobla càntabra de Laredo vers la fi del segle XII o inicis del XIII, tot observant la seva incidència sobre el poblament anterior o les noves entitats de població o les pràctiques econòmiques que se'n deriven. Les altres quatre comunicacions d'aquest bloc afecten períodes més recents o aborden

temes històrics transversals: així, Manuel García estudia l'explotació ramadera tradicional d'altura dels Montes de Pas, als confins entre Cantabria i Burgos; Adolfo Hanner planteja com a l'època de la Il·lustració encara hom va promoure la creació de viles noves de caràcter dispers a Sierra Morena i Andalusia; Miguel-Héctor Fernández-Carrión examina els canvis contemporanis de la població al cas andalús, amb la crisi del món rural i l'èxit definitiu de les ciutats; tanca el volum l'aportació de J. Agirre, A. Moraza i J.A. Mujika, que aporten unes primeres dades arqueològiques sobre l'explotació estacional dels espais de muntanya al País Basc, com ara a la serra d'Aralar (Gipuzkoa), que apunten una notable intensificació durant l'època medieval.

Classificades, com hem vist, en àmbits geogràfics diferents, no hi ha dubte que aquest conjunt d'aportacions poden constituir un estat de la qüestió sobre els estudis històrics del poblament al conjunt de Catalunya, per bé que també posa s'hi palesen certs desequilibris. Així, resulta colpidor el diferent grau d'aplicació que tenen aquest tipus d'estudis a la Catalunya Vella i a la Catalunya Nova entre els medievalistes, amb una proporció de quatre a un a favor d'una zona que, evidentment, compta amb horitzons geogràfics i cronològics molt més amplis. Més colpidor resulta encara, en tot cas, que gairebé cap de les comunicacions catalanes faci un ús principal dels recursos arqueològics pròpiament dits, tot aplicant uns mètodes que prioritzen l'ús de la documentació escrita, fet que limita el seu abast cronològic, encara que el document es combini amb la lectura dels paisatges tradicionals en superfície. No és aquest, però, el perfil de la ponència inaugural ni el de les aportacions foranies, on els estudis referits d'excavacions a França, País Basc i Galícia mostren la dimensió vertical o estratigràfica que també posseeixen el poblament i el paisatge, tot oferint-nos seqüències llargues i detallades que sobrepassen els límits de les fonts escrites o dels tòpics historiogràfics.

També a Catalunya, durant aquests darrers anys l'excavació en extensió de jaciments medievals ha estat molt intensa i ha afectat centenars de casos significatius, donats a conèixer puntualment en convocatòries arqueològiques específiques. Tot i el seu enorme potencial, els resultats d'aquesta ingent activitat tenen un impacte molt limitat entre els historiadors documentalistes, que tendeixen a conceptualitzar les fórmules del poblament només a partir del seu registre principal. Tampoc penso que els historiadors arqueòlegs puguin donar gaires lliçons als altres quan utilitzen l'arqueologia per rebatre tòpics historiogràfics, tot prescindint de les fonts escrites, per discutir el què és o no és un poble o per defensar l'absència de jerarquies en una fase històrica precisa, per exemple. En el cas específic de l'estudi del poblament rural i amb un terreny ben adobat per les ambigüitats lèxiques i semàntiques, aquí com arreu, la distància que separa ambdós grups d'investigadors sembla avui insalvable. Sortosament, certes aportacions com la ponència de Catafau sembla que comencin a posar fil a l'agulla.

RAMON MARTÍ
Universitat Autònoma de Barcelona

Miriam CABRÉ, *Cerverí de Girona: un trobador al servei de Pere el Gran*, Barcelona - Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes Balears, 2011, 422 pp. (Blaquerna; 7). ISBN: 978-84-475-3513-2.

Miriam Cabré ens ofereix en aquest llibre el resultat d'anys de recerca dedicada a l'obra i a la figura del trobador Cerverí de Girona (actiu entre 1259 i 1285). L'autora planteja el seu treball com una revisió i una actualització dels estudis que ha dedicat prèviament a Cerverí: la seva tesi doctoral, diversos articles que ha anat publicant al llarg dels darrers anys i, sobretot, la monografia *Cerverí de Girona and his poetic traditions* (Londres, Tamesis, 1999). Cabré admet que aquesta obra no estableix conclusions definitives sobre la figura de Cerverí, però sí que aspira a oferir indicacions per a la lectura del seu corpus. Així, afirma que una de les raons per les quals ha decidit dedicar aquest estudi al trobador és la voluntat d'aclarir algunes contradiccions aparents a l'entorn de la seva figura: la doble signatura (el poeta signa les obres líriques i narratives com "Cerverí de Girona", però als *Verses proverbials* apareix com "Guillem de Cervera"); el fet que es presenti com un trobador de prestigi però, alhora, es vulgui defensar d'aquells que l'anomenen "joglar"; el seu domini de la retòrica obscura, que corre paral·lel a la voluntat explícita d'expressar-se en un registre que tothom pugui entendre; el doble vessant de propagandista polític i de